

Η μετάδοση των αρχαίων κειμένων και η ιστορία της

Μια βασική διαφορά παραπρείται μεταξύ των μνημείων της αρχαιότητας και των έργων της ελληνικής γραμματείας (φιλοσοφίας, ιστορίας, τραγωδιών, κωμωδιών, επιγραμμάτων, ποίησης κ.λπ.), που δημιουργήθηκαν κατά τη μακρά αυτή περίοδο. Τα αρχαία μνημεία, που φέρνουν στο φως οι ανασκαφές, παρ' όλη τη φθορά που έχουν υποστεί, παραμένουν όμοια με τον αρχικό εαυτό τους. Οι ήδη έχει απομεινεί από αυτά είναι αυθεντικό. Αντίθετα, τα κείμενα της γραμματείας που έφτασαν ως εμάς πέρασαν από αντιγραφή σε αντιγραφή, με διάφορους κινδύνους παρείσφρωσης λαθών που κρύβει κάθε αναπαραγωγή που γίνεται με το κέρι. Έτσι, το αρχαιότερο πλήρες γραπτό κείμενο που έχουμε από αυτά τα έργα χρονολογείται περί τα xιλια χρόνια μετά την εποχή στην οποία έζησε ο συγγραφέας του. Στην περίπτωση μάλιστα έργων στα ελληνικά, η χρονική αυτή διαφορά μπορεί να είναι μεγαλύτερη, ενώ, σταν πρόκειται για έργα στα λατινικά, μπορεί να είναι και μικρότερη. Ποτέ δεν βρισκόμαστε μπροστού πρωτότυπο έργο ή στην πρώτη έκδοση. Όποιος φιλοδοξεί να εκδώσει ένα αρχαίο κείμενο είναι απαραίτητο να ανατρέξει στην ιστορία του, να αναζητήσει τη μορφή του πρωτοτύπου μέσα από τις μαρτυρίες που έχουν φτάσει ως εμάς, πολύ συχνά σε εκείνες των μεσαιωνικών χειρογράφων.

O 20ός αιώνας και ιδίως τα πολύ τελευταία χρόνια, εμφανίστηκαν νέα δεδομένα σχετικά με τα αρχαία κείμενα. Αυτές οι ανακαλύψεις ανάγκασαν τους ειδικούς να ξανασκεφθούν προβλήματα που θεωρούσαν προ πολλού λυμένα και να αναθεωρήσουν λύσεις που είχαν γίνει γενικά αποδεκτές. Μερικά παραδείγματα δείχνουν πώς πρόσφατες τεχνικές μπορούν να εφαρμοστούν στη μελέτη των αρχαίων κειμένων και να μας τα κάνουν πιο καταληπτά. Οι περισσότερες περιπτώσεις που αναφέρω αφορούν την Ελλάδα και όχι τη Ρώμη. Η εξήγηση είναι απλή: είμαι ελληνιστής. Οφείλεται όμως και στο γεγονός ότι ο ελληνικός κόσμος που εκτείνεται σε ολόκληρη την Ανατολική Μεσόγειο και οι Βυζαντινές προεκτάσεις του μας κληροδότησαν έναν πλούτο λογοτεχνημάτων που ξεπέρνει εκείνον που μας άφη-

σαν πιν Ρωμαική Δημοκρατία και πιν Ρωμαική Αυτοκρατορία.

Οι πρόσφατες ανακαλύψεις

Από τη συγγραφική παραγωγή της αρχαιότητας μικρό μόνο μέρος έχει φτάσει ως εμάς. Ως παράδειγμα αναφέρω την περίπτωση των τριών μεγάλων τραγικών ποιητών της Αθήνας. Από τον Αισχύλο ο υπαντινός μεσαιώνας δεν μας μετέδωσε παρά μόνο επτά τραγωδίες από ένα σύνολο ενενέντα θεατρικών έργων, ανάμεσα στα οποία και μερικά σατυρικά δράματα. Στην περίπτωση του Σοφοκλή, το ποσσότο των τραγωδιών που αώθηκαν είναι πιο μικρό, αφού επί συνόλου εκατόν τριάντα έργων μόνο επτά έφτασαν ως εμάς. Αντίθετα, το ποσσότο αυτό είναι μεγαλύτερο στην περίπτωση του Ευριπίδη, αφού από ένα σύνολο ογδόντα

οκτώ έργων μάς έχουν περιέλθει δεκακοτά, μεταξύ των οποίων και ένα σατυρικό δράμα. Η αναλογία ποικιλλεί μεταξύ 5% και 20%. Δεν πρέπει όμως να ξεχνούμε ότι η συνολική παραγωγή των τριών τραγωδών δεν αντιπροσωπεύει παρά μόνο το 1/4 των 1200 έργων που παίκτηκαν στη διάρκεια του αιώνα τους. Μόνο 2,5% αυτής της παραγωγής έχει φτάσει σ' εμάς, ενώ μας είναι άγνωστο το 97,5% της πνευματικής δημιουργίας της Αθηνών του 4ου αιώνα π.Χ. Η μετάδοση έγινε με γραπτά κείμενα. Δεν αποκλείεται Βέβαια, στην αρχή τα κείμενα αυτά να μεταδιδόντων προφορικά. Πρέπει, όμως, να παραδεχτούμε ότι πολλά γρήγορα πιν χρήση της γραφής ήρθε να διευκολύνει την προφορά τους. Και τίθεται το έρωτημα του πότε οι Έλληνες γνώρισαν και χρησιμοποίησαν τη γραφή. Πριν από πεντήντα χρόνια tha

1. Οι δύο όψεις του πλήνου δίσκου της Φαιστού, ο οποίος φέρει σημεία εργαλυθικής γραφής. Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου.

Jean Irigoin

Μετάφραση: Εύη Μελά

απαντούσα: το δεύτερο ήμισυ του 8ου αιώνα π.Χ. Σήμερα, αυτή τη χρονολογία πρέπει να την πάμε πίσω τους τουλάχιστον κατά 700 χρόνια, πολὺ πριν από τη γενικά παραδεγμένη χρονολογία του Τρωικού Πολέμου, το 1200 π.Χ. Αυτή την κατηγορηματική διλωσία μου χρειάζεται μια σύντομη εξήγηση. Στις αρχές του 20ού αιώνα βρέθηκαν στην Κρήτη, στην Κνωσό, γραπτά κέιμενα με δύο διαφορετικούς, αλλά συγγενεύοντες, τύπους γραφής. Εξαιτίας της διάταξης των στοιχείων, οι τύποι αυτοί γραφής χαρακτηρίστηκαν γραμμικοί. Με την προσθήκη του γράμματος Α ή γινόταν η διάκριση του παλαιότερου από τον πιο πρόσφατο. Κέιμενα σε Γραμμική Βρέθηκαν και στην Αργολίδα, στις Μυκήνες και την Τίρυνθα, στην νοιοδυτική Πελοπόννησο, στην Πύλο, τέλος στην Βοιωτία, στη Θήβα. Το 1953, ένας νέος αρχιτέκτονας, ο Michael Ventris (1922-1956), που στον πόλεμο υπήρξε αξιωματικός στην κρυπτογραφική υπηρεσία, απέδειχε, με τη βοήθεια του ελληνιστή John Chadwick, ότι τα κείμενα σε Γραμμική Β ήταν συντεταγμένα στην ελληνικά, σε μια αρχαία μορφή της γλώσσας, που συμφωνήθηκε να αποκαλείται «μυκηναϊκή».

Η διάρκεια χρήσης αυτής της γραφής, που ήταν συλλαβική και όχι αλφαριθμητική, κονδρικά εκτείνεται από το 1450 ως το 1200 π.Χ. Τα κείμενα που βρέθηκαν μέχρι σήμερα σε μυκηναϊκή γραφή είναι αρχειακού ενδιαφέροντος και καθόλου λογοτεχνικά.

Αυτή η ανακάλυψη υποχρέωσε τους ιστορικούς να αναθεωρήσουν ριζικά τη χρονολόγηση του δεύτερου τέταρτου της 2ης χιλιετίας καθώς και τις αντιλήψεις τους σχετικά με την άφιξη στην Ανατολική Μεσόγειο των προγόνων των Ελλήνων. Οι ασχολούμενοι με τη γλωσσολογία και τη συγκριτική φιλολογία είχαν στη διάθεσή τους ελληνικές λέξεις πολύ προγενέστερες του Ομήρου. Αυτό τους επέτρεψε να προσδιορίσουν ακριβέστερα ή να διορθώσουν τις αντίστοιχες επιμολογίες. Όσο γι' αυτούς που ενδιαφέρονται για την προέλευση της θρησκείας των Ελλήνων, χρήσιμες πληροφορίες παρέχουν οι 250 πινακίδες που βρέθηκαν πολύ πρόσφατα (1993-1996) στη Βοιωτία, στη Θήβα. Αντί να καταφέυγουν σε αντιφατικές συνθήσεις υποθέσεις, τώρα έχουν στη διάθεσή τους καταλόγους φυτικών προϊόντων (κριθάρι, κρασί και είλις) που χρησιμοποιούνταν για τις προσφορές σε μια αγροτική θεϊκή τριάδα. Την τριάδα αυτή αποτελούσαν ο Δημητρας (Μήντηρ Γη), ο Zeus, προστάτης της ουγκομιδής, και ο Κόρη.

μνεία και μόνο των δύο από αυτά τα ονόματα αρκεί για να θυμίσει σχέσεις με τα Ελευσίνια Μυστήρια της 1ης χιλιετίας. Η κόρη είναι η θυγατέρα της Δήμητρας, που είναι ονόμα σύνθετο -Μήντηρ Δη-, του οποίου το πρώτο μέρος οι Έλληνες γραμματιστές ερμήνευαν ως το ονόμα της Γης ή του Κριθαριού (δηλα). Από τέτοια παραδείγματα καταλαβαίνουμε τι αρχίζει να μαθαίνει η αποκρυπογράφηση της μυκηναϊκής γραφής για τις píres του αρχαιού ελληνισμού.

Μιλώντας, στην αρχή, για τα αρχαία κείμενα που γνωρίζουμε, ανέφερα πως η παράδοση εξασφαλίστηκε με επανωτά αντίγραφα. Συμβαίνει η μετάδοση των έργων της αρχαιότητας να διακόπτεται για αρκετά μακρά διαστήματα. Ιδού ένα πρώτο παράδειγμα. Η έκρηκτη του Βεζούβιου το έτος 79 μ.Χ. έθαψε σε μια μεγάλη έπαυλη στον Herculaneum (Ηράκλειο) μια ελληνική φιλοσοφική βιβλιοθήκη με πρόσφατα επικούρειο χαρακτήρα. Η βιβλιοθήκη αυτή αποκαλύφθηκε στα μέσα του 18ου αιώνα και δεν πάυει να αποκαλύπτει τα μυστικά της. Επί 1700 χρόνια, όμως, έμεινε σιωπηλή. Η διακοπή υπήρχε εξίσου μακρά και στο δεύτερο

2. Πλήρινη πινακίδα με σημεία
της Γραμμικής Α.
Αρχαιολογικό
Μουσείο Ηρακλείου.

3. Πλήρινη πινακίδα με σημεία
της Γραμμικής Β,
από το ανάκτορο
της Νέαστρα
στην Πύλο.
Εθνικό Αρχαιολογικό
Μουσείο.

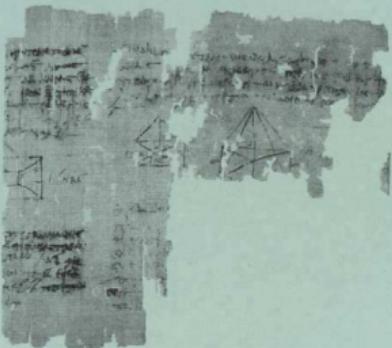
ρο παράδειγμα: Βρέθηκε μια άλλη σειρά βιβλίων σχετικών με τη φιλοσοφία του Επίκουρου μιας ξεωριστής μορφής, χαραγμένα, σαν τοιχοκολλημένα, επάνω στον τοίχο μιας στοάς μήκους 80 μέτρων. Ο Διογένης, ένας προύχοντας της πόλεως Οινόναδα της Λυκίας, θέλησε, στις αρχές του 2ου αιώνα μ.Χ., να προσφέρει στους ουμπολίτες του τη δυνατότητα να μυηθούν στη θεωρία του Επίκουρου, διαβάζοντας βιβλία τα οποία κατά μεγάλο ποσοστό είχε γράψει ο ίδιος.

Τα πρώτα υπολείμματα αυτών των επιγραφών αποκαλύφθηκαν από το 1884 και μετά από ωραρά μέλη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής των Αθηνών. Το 1892 ένας από αυτούς τους νέους, o G. Cousin, δημοσίευσε 61 αποσπάσματα του *Bulletin de Correspondance Hellénique* (τχ. 16, σ. 70). Το 1895, δύο Αυστριακοί, oī R. Heberdey και E. Kalinka Βρέθηκαν άλλα 24 αποσπάσματα και δύο χρόνια αργότερα δημοσίευσαν το σύνολο των αποσπασμάτων που είκαν Βρεθεί ως τότε, με απαρατικές διορθώσεις, στο ίδιο περιοδικό (τχ. 21, σ. 346-443). Όλες οι εκδόσεις που ακολούθησαν από το 1907 ως το 1967, βασίζονται στη δημοσίευση του 1897. Το 1968, όμως, ένας νέος Βρετανός επιστήμονας, o Martin Ferguson Smith, ξανάρχισε να ερευνά στην επιφάνεια του χώρου. Κατά την έρευνα αυτή Βρήκε μέσα σε τρίαντα χρόνια 125 καινούργια αποσπάσματα. Η έκδοση του 1993 αποτινάει το σύνολο των αποσπασμάτων που είκαν Βρεθεί ως αυτή τη χρονολογία¹. Διάφορες δυσκολίες είχαν ως συνέπεια το 1997 οι ανασκαφές, παρότι ήταν απαραίτητες, να μη διαρκέσουν παρά μόνο δέκα μέρες. Απέδωσαν δέκα ακόμη αποσπάσματα. Εκτός όμως δεν μπρέσαν να επαναληφθούν. Σήμερα, έχει βρεθεί το 30% μόνο του συνόλου των επιγραφών. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι μεγάλο μέρος των υπολοιπών είναι ακόμη θαμμένο στο έδαφος ή έχει ξαναχρησιμοποιηθεί σε μνημεία πιο πρόσφατα.

Ο 20ός αιώνας είδε την ανακάλυψη

Βιβλιοθηκών, αρχαίων ή Βυζαντι-

νών, ποικίλων σπουδαιότητας, στην Αιγύπτιο και στην Εγγύς Ανατολή, συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και λίγο αργότερα. Μεταξύ άλλων πρέπει να αναφέρουμε τους οκτώ πατερικούς παπύρους της Τουρά, ειδικότερα αυτούς του Οριγένη που δημοσιεύθηκαν από τον Jean Sherer, τη γνωστική Βιβλιοθήκη του Nag Hammadi (στα κοπτικά) και τα Βιβλία που βρέθηκαν στις σπηλιές της ερήμου της Ιουδαίας, που αποκαλούνται Σπηλιές της Νεκρής Θάλασσας, μικρό μέρος των οποίων είναι γραμμένο στα ελληνικά. Χάρη στα παπυρολογικά ευρήματα στην άμμο της Αιγύπτου, ξαναεμφανίστηκαν προσδευτικά πριν από έναν αιώνα και περισσότερο κείμενα της αρχαϊκής, της κλασικής και της ελληνιστικής Ελλάδας. Η πιο θεατική περίπτωση ήταν εκείνη του έργου του ποιητή Μενάνδρου. Ήταν το έργο που επηρέασε σημαντικά, ενώπιον αιώνα αργότερα, τον λατινό ποιητή Τερέντιο. Από τον Μένανδρο δεν είχαμε ποτέ μόνο αποσπάσματα, που μας είκαν μεταδοθεί υπό τη μορφή παραθεμάτων. Η κατάσταση άλλαξε από το 1907 και στη έντινα χρόνια που ακολούθησαν. Αποκαταστάθηκαν περισσότερες κωμωδίες, μία μάλιστα σχέδιον πλήρως. Η αποκάτασταση έγινε με βάση αρχαία βιβλία, έναν πάνυρο της Σορθόντης μεταγενέστερο κατά έναν περίπου αιώνα του θανάτου του ποιητή, ακόμη και σχολικά τετράδια της αρχαιότητας. Σχετικά με ένα άλλο λογοτεχνικό έίδος, αξίζει να αναφερθεί μια πολύ πρόσφατη περίπτωση. Τον περασμένο χρόνο δημοσιεύθηκε μια αυλλογή επιγραφών του Ποσείδιππου, ενός Μακεδόνα από την Πέλλα, που το πρώτο τρίτο του 3ου αιώνα π.Χ. εγκαταστάθηκε στην Αλεξάνδρεια. Από διάφορες πηγές μάς είναι γνωστά καιρικά εικοσαριά μικρά ποιμάτα του. Ένα από αυτά μιλά για τον Φάρο της Αλεξάνδρειας, ένα από τα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου. Και να που δύο παλοί διανοούμενοι, o Guido Bastianini και o

4. Τμήμα παπύρου με προβλήματα στερεομετρίας. Χρονολογείται στην υπερελληνιστική περίοδο και βρέθηκε στο Φαγούμ της Αιγύπτου.

Claudio Gallazzi, με τη συνεργασία του άγγλου Colin Austin, μας κάνουν να γνωρίσουμε περί τα εκατό επιγράμματα του Ποσείδιππου. Συνολικά πρόκειται για κάπου εξακόσιους στίχους, που είχαν αντηγραφεί το πολύ μερικές δεκαετίες μετά τη διατύπωση τους², σε μια σειρά από δεκαεπτά στήλες πάνω σ' έναν κύλινδρο παπύρου μήκους 1,60 μ. Είναι πηγές που συλλογή επιγραφών ενός και του ίδιου συγγραφέα, που έφασε ως εμάς.

Τυχαία ευρήματα με την ευκαιρία εκτέλεσης δημοσίων έργων, ανακαλύψεις λίγο πολύ αναμενόμενες σε μια ανασκαφή και νέα στοιχεία μετέβαλαν σημαντικά αντιλήψεις και ορισμένες απόψεις σχετικά με την ελληνική γραμματεία και τη διάδοσή της. Προς το τέλος του καιρού του 1961-1962, λόγου χαρίν, σε ένα εργοτάξιο σε αυτοκινητόδρομο στη Μακεδονία, ήρθε στο φως, Βόρεια της Θεσσαλονίκης, ένας τάφος με πλούσια περιεχόμενο, των μέσων του 4ου αιώνα π.Χ., της εποχής του Βασιλιά Φίλιππου Β'. Ανάμεσα στα αντικείμενα που περιουπλέθηκαν ήταν ένας μικρός κύλινδρος, ένα απανθρακωμένο απόσπασμα ελληνικού βιβλίου. Η γυαλιστερή/μουντή αντίθεση ανάμεσα στο μαύρο της φυτικής ύλης και στο μαύρο του μελανιού το έκαναν ακόμη αναγνώσιμο. Το πρώτο αυτό ελληνικό βιβλίο, που βρέθηκε στη Βαλκανική Ηερόσονσ, αυτό το απόσπασμα, εί-

vai συγχρόνως και το αρχαιότερο ελληνικό βιβλίο που έφτασε ως εμάς. Το κείμενό του είναι ο σκολιασμός μιας ορφικής κοσμογονίας σε στίχους, για το οποίο οι ειδικοί συμφωνούν ότι χρονολογείται σε μια ώστερη εποχή, τουλάχιστον μισή χιλιετία μετά το χρόνο συγγραφής του πρωτότυπου.

Αυτή η αλλαγή στη χρονολογηση, που επιδόθεται από τον ίδιο το χρόνο σύνταξης του βιβλίου που ξανα-βρέθηκε, απαντά και σε άλλα λογοτεχνικά έργα. Τα ελληνικά μυθιστορήματα, που ανήκαν σε ένα είδος θεωρούμενο λίγο πολύ σε παρακμή, κατατάσσονταν στην ώστερη αρχαιότητα ή και στις αρκές της βυζαντινής περιόδου (*Sos και bos aiώνας*). Κι αυτό μέχρι τη δεκαετία του 1920 κι ακόμη πιο αργά. Σπαράγματα παπύρου που βρέθηκαν αργότερα, πολλά από τα οποία, χάρη στη γραφή τους, αποδίδονται στον 2ο αιώνα, αποδεικνύουν ότι ο χρονολογία της

συγγραφής των περισσότερων μυθιστορημάτων πρέπει να τοποθετηθεί τριακόντα ή τετρακόντα χρόνια νωρίτερα. Μια τέτοια μετάθεση χρονολογιών δεν μένει χωρίς συνέπειες για την ιστορία των νοοτροπιών και για την εξέλιξη του γούστου κατά την αυτοκρατορική περίοδο.

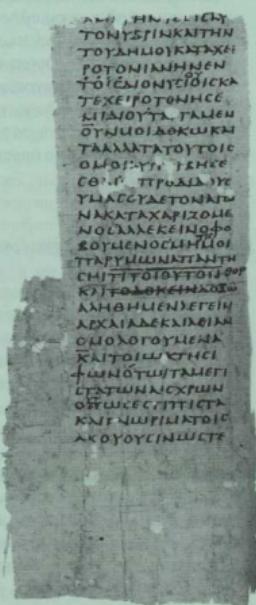
Τον Σεπτέμβριο του 1977, τις παραμονές της σοβιετικής εισβολής και κατοχής, στο Βορειοανατολικό τμήμα του Αφγανιστάν κοντά στα σύνορα με τη Τατζικιστάν και το Πακιστάν, ο γαλλικές ανασκαφές σπήλαιο τους Έλληνες ιδρυθείσα Ευδίμου Ανασσα, στην τοποθεσία που λέγεται σήμερα Αϊ-Χανούμ, απέσπασαν από το έδαφος ενός δωματίου δύο τμήματα ελληνικών βιβλίων που διατηρήθηκαν υπό εξαιρετικές συνθήκες. Ανάμεσα σε δύο στρώματα έφεραν λάσπης, από τα υπολείμματα ενός κυλίνδρου από πάπυρο τέλεια ξετυλιγμένου δεν απέμενε παρά μια λεπτότατη σκόνη μόνο. Η μελάνη, όμως, είχε αποτυπωθεί ανάποδα στην κάτω επιφάνεια του πάνω στρώματος της έφεραν λάσπης, όπου διατηρούνταν ίχνη των ινών του αρχικού παπύρου. Το ίδιο παραπέρα και στην πάνω επιφάνεια του κάτω στρώματος της έφεραν λάσπης. Ετοιμός ήταν ο περισσότερος τον ανανέωση που έφερε στην παραδοσιακή παράδοση της λατινικής λογοτεχνίας έξι χιλιετίες πριν την ιδεώνταν σε υπολείμματα αυτά δημοσιεύθηκαν το 1987 από τους Claude Rapin και Pierre Hadot (*Bulletin de Correspondance Hellénique* III, σ. 225-226). Λίγη σημασία έχει αν ο συγγραφέας των αποσπασμάτων αυτών ήταν ο Αριστοτέλης νέος ή ένας από τους δύο διδάχοις του Πλάτωνα, ο Σπεύσιππος ή ο Ξενοκράτης. Σε μια εποχή που ο βασιλιάς Ασόκα έβαζε να καράβουν πάνω στην Βράχο, κοντά στο Καντάχαρ, ένα διάταγμά του σε δίγλωσση, ελληνο-αραμαϊκή διατύπωση και όταν άρχισε να αναπτύσσεται η ελληνο-βουδιστική τέχνη στην Γκαντάρα, η ελληνική σκέψη Βρίσκεται πριν των πυλών της Ινδίας. Η επαφή αυτή έμει-

νε άραγε χωρίς επιδράσεις; Το ερώτημα αυτό αζίζει να τεθεί.

Εκτός από τούς ποικίλα ευρήματα των ανασκαφών και οι μνηστικές βιβλιοθήκες από τη βυζαντινή περίοδο επιφυλάσσουν ευχάριστες εκπλήξεις. Το 1960 ο Λ. Πολίτης Βρίσκει διακόσια αρχαία ελληνικά κείρογραφα, που θεωρούνταν χαμένα, στη Μονή του Αγίου Νικάροα, κοντά στη Ζάρορδα, στα όρια της Μακεδονίας με τη Θεσσαλία. Πιο πρόσφατα, το 1975, στη Μονή της Αγίας Αικατερίνης στο όρος Σινά, ένας ομαντικός αριθμός σπαραγγάτων κείρογραφων, ενίστε και ακέραια κειρόγραφα, ανακαλύφθηκαν σε μια ξεχασμένη αποθήκη της βιβλιοθήκης. Τα πιο παλιά ήταν του 4ου αιώνα. Μεταξύ αυτών υπήρχαν περισσότερα φύλλα του περίφημου Σιναϊτικού Κώδικα, που σήμερα φυλάσσεται στο Λονδίνο. Τέλος, μερικές εκατοντάδες κειρόγραφα, που είναι αρπαγεί από μνηστήρια της ελληνικής Μακεδονίας, κατά τη διάρκεια των ελληνο-βουλγαρικών πολέμων, ξανα-βρέθηκαν στη Σύρια τα τελευταία χρόνια. Μερικά άλλα κυκλοφορούν στο εμπόριο.

Δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι η παράδοση της λατινικής λογοτεχνίας έχει στερέψει. Είναι άλλητο ήδη δύναρισε που ανανέωση που έφερε στην ελληνική παράδοση η ανακάλυψη των παπύρων της Αγύπτου. Παρουσίαζε όμως πρωτότυπα χαρακτηριστικά. Τα λατινικά κειρόγραφα, πολύ περισσότερα από τα ελληνικά της βυζαντινής περιόδου, είναι στο σύνολό τους πολύ πιο κοντά στο χρόνο που συντάχθηκε το έργο που μεταδίδουν. Φτάνει να συγκρίνουμε την περίπτωση του Βιργκλίου, που μας είναι γνωστός περισσότερο από κειρόγραφα του 4ου αιώνα, με εκείνην του Ομήρου, για τον οποίο η αρχαιότερη πλήρης μαρτυρία που έχουμε χρονολογείται στα μέσα του 10ου αιώνα. Διλαδόν έχουμε μια διαφορά μικρότερη των τετρακοσίων ετών στην περίπτωση του συγγραφέας της *Aineiādēs* και μεγαλύτερη των χιλίων πεντακοσίων ετών σ'

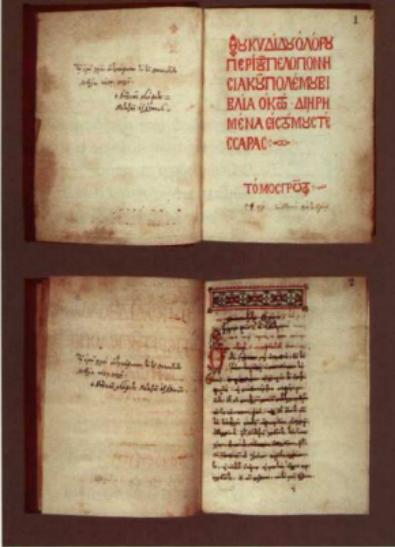
5. Τμήμα παπύρου κυλίνδρου (2ος αι.
μ.Χ.), με απόσπασμα
του Έργου Κατά
Κηποφύτων
του Αιακίνη.

εκείνην του ποιητή της Ιλιάδας και της Οδύσσειας.

Οι βιβλιοθήκες της Δύσης επιφυλάσσουν ακόμη ωραίες εκπλήξεις σε όσους ξέρουν να φάνουν. Χαρακτηρική είναι η περίπτωση της ανακάλυψης είκοσι έξι ανέκδοτων κωνυμάτων του Αγίου Αυγουστίνου, το 1991, από τον François Dolbeau στη βιβλιοθήκη του Mainz, στη Γερμανία.¹ Εδώ, όμως, πρόκειται συνολικά για έργα αρκετά όφιμα. Η τραγωδία Άλκηστης, άγνωστου συγγραφέα, αποκαλύπτει «της Βαρκελώνης», επειδή ο σκητικός πάτιπος φυλάσσεται εκεί, είναι ένα από τα απάντια παραδείγματα λατινικών κειμένων που μπορούν να συγκριθούν με ελληνικά έργα που βρέθηκαν στην Αίγυπτο.

Η χρονική απόσταση μεταξύ της εποκής που έχουε ο συγγραφέας και του αρχαιότερου δείγματος του έργου του, που διαθέτουμε, είναι λοιπόν πολύ μεγαλύτερη στην ελληνική παράδοση απ' όπι στη λατινική. Αυτό θέβασια δεν κάνει πολύ εύκολη τη δουλειά του εκδότη ελληνικών έργων. Όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των επανειλημμένων αντιγράφων που έχουν καθεί, τόσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των λαθών που παρεισέφροσαν κατά τη κειρόγραφη αναπαραγώγη. Τι μπορεί κανένας να κάνει για να φτάσει σε κείμενο αρχαιότερο των δειγμάτων που μας το μετέδωσαν. Ο πρώτος τρόπος είναι να καταρτίσει έναν γενεαλογικό πίνακα κειρογράφων που θα του επιτρέψει να ανατρέξει στο κείμενο. Ένας άλλος τρόπος είναι να χρησιμοποιήσει τυχόν υπάρχουσες αρχαίες λατινικές μεταφράσεις, που έγιναν στη Δύση κατά τον 4ο έως τον 6ο αιώνα, καμία φορά και νωρίτερα (ο Κικέρων ήταν έχοχος μεταφραστής) ή μεταφράσεις που έγιναν στην Ανατολή, τον 5ο και 6ο αιώνα σε συριακή ή αρμενική γλώσσα, κι από τον 17ο αιώνα σε αραβικά και τα εβραϊκά. Οι περισσότερες από αυτές τις μεταφράσεις έχουν γίνει, άμεσα ή έμμεσα, με βάση ελληνικά πρωτότυπα προγενέστερα των κειρογράφων που εμείς έχουμε στα χέ-

6. Οι πρώτες σελίδες των οκτώ βιβλίων του Πλειονυποσιακού Παλέμου, τα οποία αντέγραψε ο μετέπειτα μητροπολίτης Αθηνών Νεόφυτος Μεταξάς, όταν ήταν ακόμη διάκονος στην Επισκοπή Ταλανίου. Στο τέταρτο μέρος αναγράφεται η χρονολογία 1793. Αθήνα, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, Συλλογή κειρογράφων. Δ.Λαζέρηδης.

ρια μας σήμερα. Επίσης επιτρέπουν, ως προγενέστερα, να διορθώσουμε λάθη που παρεισέφροσαν στα ελληνικά κείμενα στις διάφορες φάσεις της μετάδοσής τους. Τη σημασία των μεταφράσεων της Ανατολής έδειξε με μια σειρά ωραίων παραδειγμάτων, κατά τα τέλη Ιουνίου του 2002, στην Ακαδημία Des Inscriptions et Belles Lettres, τη Veronique Boudon. Ένα από αυτά αφορούσε τον ιατρό και φιλόσοφο της Περγάμου Γαλπόν, που είχε γράψει μια μικρή Βιβλιογραφική πραγματεία με τίτλο Περί των ιδίων (μου) βιβλίων. Η πραγματεία αυτή μας ήταν γνωστή μόνο από ένα ελληνικό κειρόγραφο που χρονολογείται περίοδο το 1400. Η Veronique Boudon ανακάλυψε στη βιβλιοθήκη του Meshed στο Ιράν (κατάλογός της δημοσιεύθηκε το 1966), ένα κειρόγραφο του 12ου αιώνα (50 αιώνα της Εγείρας) που μετάφραστος ήταν ο ίδιος αυτού του Γαλπούν σε αραβική γλώσσα. Τη μετάφραση είχε κάνει τον 9ο αιώνα στη Βαγδάτη ο διάσημος και πολυγράφος μεταφραστής Hunayn ibn Ishaq. Χάρη σ' αυτήν γίνεται δυνατή η συμπλήρωση σημαντικών κενών και η διόρθωση αρκετών σημείων του ελληνικού κείμενου, μια και το ελληνικό κείμενο που χρησιμοποίησε ο Hunayn ήταν πάνω από μισή κιλιετία

προγενέστερο του ελληνικού χειρόγραφου που έχουμε εμείς σήμερα. Η σημασία των μεταφράσεων της Ανατολής είναι αποφασιστική στις περιπτώσεις όπου το ελληνικό πρωτότυπο έχει χαθεί. Η Συλλογή των Πανεπιστημίων της Γαλλίας, γνωστή και ως Συλλογή Βιδέ, έχει δημοσιεύσει τα τελευταία χρόνια περισσότερα έργα, όπου το ελληνικό κείμενο παραχώρησε τη θέση του σε κείμενο αραβικό ή αρμενικό. Θα αναφέρω τα Βιβλία IV έως VII των Αριθμητικών του Διοφάντη της Αλεξάνδρειας, του πατέρα της Άλγεβρα, που γνωρίζουμε μόνο από μετάφραση στα αραβικά του Qusta ibn Luqa, που έγινε στη Βαγδάτη περί τα μέσα του 9ου αιώνα (2 τόμοι δημοσιεύθηκαν το 1984). Διάφορες πραγματείες με θέμα τα «κάποτε» μας έχουν περιέλθει σε όχεδον πλήρεις –μια μόνη καμία δεκαριά σελίδες να λείπουν– σε αραβικές μεταφράσεις (*Des Catoptriciens Grecs*, τόμ. 1, δημοσιεύθηκε το 2000). Μια άλλη αρμενική μετάφραση του δου αιώνα επιτρέπει τη συμπλήρωση με μια δωδεκάδα σελίδων του τέλους του υφιστάμενου σήμερα ελληνικού κείμενου των Προγραμμάτων του ρήτора Aelius Theon, καθώς και τη σημαντική Βελτίωση του λοιπού κειμένου (το βιβλίο δημοσιεύθηκε το 1997).

Οι νέες τεχνολογίες και η εφαρμογή τους σε αρχαία έργα

Οι εξελίξεις στην πληροφορική και στην καινούργιες τεχνικές στα εργαστήρια, όσο απομακρυσμένες χρονικά κι αν είναι από την κλασική αρχαιότητα, δεν άφουν αδιάφοροι τους ελληνιστές και τους λατινιστές. Πριν από τρίαντα χρόνια ακριβώς, ένας γενναιόδωρος δωρητής προσέφερε στην American Philological Association ένα εκατομμύριο δολαρίων. Το ποσό αυτό αποφασίστηκε να διατεθεί για την κατάρτιση ενός νέου λεξικού της ελληνικής γλώσσας. Προορισμός του λεξικού αυτού θα ήταν να αντικαταστήσει το περιφόμιο Liddell-Scott που είχε πρωτοδημοσιεύ-

ευθεί το 1843. Η ένατη έκδοσή του, που έγινε με τη φροντίδα του Sir Henry Ross στις συνεργασία με τον Roderick McKenzie, κυκλοφόρησε από το 1925 έως το 1940. Το φθινόπωρο του 1972 συνήλθε μια ομάδα εργασίας στην Καλιφόρνια, από Πανεπιστήμιο Irvine, για να καθορίσει τις μεθόδους που εφαρμόζονταν για τη σύνταξη του *Thesaurus Linguae Graecae*. Ο τίτλος αυτός επελέγη σε ένδειξη σεβασμού στο *Thesaurus Graecae Linguae* του Henri Estienne (1572). Το καινούργιο αυτό λεξικό θα κάλυπτε όλα τα ελληνικά κείμενα, λογοτεχνικά, επιγραφικά και πανυρολογικά, μέχρι το έτος 600 μ.Χ. Σε πρώτη φάση, η αποδίλιση θα γινόταν για έργα της περιόδου που θα άρχιζε από τον Ήμιρο και θα κατέληγε στον 2ο αιώνα μ.Χ. Καθώς άρχιζε τότε να εφαρμόζεται η πληροφορική στις ανθρωποτεκνικές πλατφόρμες, αποφασίστηκε τα παραδοσιακά λήμματα να αντικατασταθούν με μια πληκτρονική τράπεζα δεδομένων. Η όλη επιχείρηση διεκπεραιώθηκε στο Irvine, υπό την εποπτεία του καθηγητή Theodor F. Brunner και υπό τη διεύθυνση της Luci Berkovitz. Οι καταγραφές έγιναν στην Άπω Ανατολή, με χαμπλό κόστος, από τεχνίτες που αγνοούνταν μεν τα ελληνικά, ήταν όμως πολύ προσεκτικοί. Η εργασία αυτή επαληθεύτηκε στο Irvine με μέγιστη επιμέλεια.

Στις αρχές του 1977 έχει συμπληρωθεί η καταχώριση όλων των κειμένων που είχαν ενταχθεί στην πρώτη φάση. Το Δεκέμβριο του ίδιου έτους δημοσιεύθηκε ένας τόμος με τίτλο *Canon of Greek Authors*. Σ' αυτόν απεικονίζονται με ακρίβεια, για την υπό θεώρητη περίοδο και για κάθε συγγραφέα χωριστά, η πρόσδοση της καταγραφής με μνεία της έκδοσης που χρησιμοποιήθηκε. Έτσι μαθαίναμε ότι επί συνόλου 20 εκατομμύριων λέξεων, πρώτος, με περισσότερες από δύομισι εκατομμύρια λέξεις, έρχονται ο Γαλνός. Δύο άλλοι συγγραφείς, ο Πλούταρχος και ο Αριστοτέλης, περνούσαν το εκατομμύριο, ενώ ο Πλάτων έμενε αρκετά πιοσ με

κάπιτο περισσότερο από 600.000 λέξεις. Το 1986 η αποδίλιση είχε συμπληρωθεί για το διάστημα μέχρι το έτος 400 και ήταν σε εξέλιξη για τους επόμενους δύο αιώνες. Με αυτούς θα έφτανε στο τέλος της η όλη επιχείρηση. Τότε δημοσιεύθηκε μια δεύτερη έκδοση του *Canon*. Σ' αυτήν το σύνολο των καταχωρισμένων λέξεων έφτανε τα 57 εκατομμύρια, ξεπερνώντας κατά πολύ τα 30 εκατομμύρια που είκαν μπει σαν στόχος το 1977. Είκε, προφανώς, υποτιμηθεί η συνεισφορά της χριστιανικής λογοτεχνίας.

Η πέμπτη έκδοση του *Thesaurus Linguae Graecae*, που δημοσιεύθηκε το 1999, καταρρέψη 76 εκατομμύρια λέξεις, ένα σύνολο κατά πολύ ανώτερο των 40 εκατομμυρίων που είκαν προβλεφθεί το 1977 για την αποπεράτωση της όλης επιχείρησης. Αντί των μαγνητικών ταινιών για κάθε συγγραφέα ή για κάθε έργο, που τέθηκαν στη διάθεση των ειδικών, όταν άρχισε η επιχείρηση, η έκδοση αυτή εμφανίζεται υπό τη μορφή ενός μοναδικού CD-ROM, που συγίζει λιγότερο από 20 γραμμάρια και περιλαμβάνει ολόκληρη την ελληνική γραμματεία με έμφαση στη Βυζαντινή περίοδο. Τώρα ο ελληνιστής έχει στη διάθεσή του μια βιβλιοθήκη πληρέστερη από ό,τι θα μπορούσε ποτέ να φανταστεί, έτοιμη, χάρη σε κατάλληλα λογισμικό βοηθήματα, να δώσει απαντήσεις σε όλες τις ερωτήσεις, από τις πιο απλές ως τις πιο περίπλοκες.

Οι λατινιστές έχουν στη διάθεσή τους ένα αξέιδιο λεξικό, το *Thesaurus Linguae Latinae* (που ονομάστηκε έτσι σε ανάμνηση του *Latinus Linguae Thesaurus* του Robert Estienne, 2η έκδοση: 1543), προϊόν μια γερμανικής επιχείρησης πριν από εκατό χρόνια και πλέον (το 1894), που όμως έφτασε μόνο ως το γράμμα «P». Χρειάστηκε κάποιος χρόνος πριν αποφασιστεί η δημιουργία μιας τράπεζας δεδομένων ανάλογης με εκείνη της *TLG*. Τη δη-

μιούργησε πρώτος ένας ιδιωτικός οργανισμός το PHIL (The Packard Humanities Institute). Η καταγραφή που επιχείρησε ήταν μικρότερης εμβέλειας από εκείνην της *TLG*, αφού αφορούσε περίπου 5 εκατομμύρια λέξεις μόνο. Ακολούθησαν εκδοτικοί οίκοι ειδικεύομενοι σε μεγάλες συλλογές, όπως οι *Bibliotheca Teubneriana* ή το *Corpus Christianorum*, που όμως προσέδωσαν εμπορικό χαρακτήρα σε παρόμοια εγχειρήματα. Ενδεικτική είναι η ακόλουθη σύγκριση. Η πρώτη έκδοση της *Bibliotheca Teubneriana Latina* (1999), που δημοσιεύθηκε υπό την επιβλεψη του Paul Tombeur, αριθμεί λιγότερο από 7 εκατομμύρια λέξεις, έναντι των 20 εκατομμυρίων του *Thesaurus Linguae Graecae* του 1979. Σκοπός της *Bibliotheca Teubneriana Latina* 2 είναι να φτάσει κοντά στα οκτώμια εκατομμύρια λέξεις, τη σημείη που η πέμπτη έκδοση του *Thesaurus Linguae Graecae* (1999) περιλαμβάνει 76 εκατομμύρια. Μια πρωτότυπη πρωτοβουλία είναι ο Paolo Mastandrea, που το 1995 δημοσιεύει το *Poësis* σε CD-ROM, που περιελάμβανε όλους τους λα-

τινικούς στίχους από τον *Livius Andronicus* (3ος αιώνας π.Χ.) έως το Ευγένιο του Τολέδο (7ος αιώνας μ.Χ.). Επιδιώκει του είναι να προσθέσει όλη τη λατινική ποίηση του μεσαίωνα. Πολύ απέχουμε από το *Gradus ad Parnassum* των τελευταίων αιώνων. Από την πλευρά του, ο εκδότης του *Thesaurus Linguae Latinae* που εδίδει και την *Bibliotheca Teubneriana* ανήγγειλε για το 2002 την κυκλοφορία ενός CD-ROM που θα αναπαράγει τα περικόμενα των γραμμάτων. Α έως και Δ αυτού του λεξικού. Όσο πολύτιμο και αξιοθαύμαστο κι αν είναι το *Thesaurus Linguae Graecae*, πάσχει από ένας εγγενές ελάττωμα που πρέπει να έχει κανένις υπόψη και που χρειάζεται να θεραπευθεί. Το ίδιο ελάττωμα συναντούμε και στις τράπεζες δεδομένων των λατινικών. Εδικότερα, σχετικά με την ελληνική

7. Ψευδόστομος αμφορέας με επιγραφή της Γραμμικής B από το «Παλαιό Καδμείο».

αρχαιότητα είναι γνωστά ότι τα έργα που μεταδόθηκαν με αλεπάλληλα κειρόγραφα αντίγραφα υπήρξαν θύματα λαθών που πρέπει να διορθωθούν. Στις κριτικές εκδόσεις που χρηματοποιήθηκαν από τα καταγραφές του *Thesaurus Linguae Graecae*, το κάτω μέρος της σελίδας καταλογίζεται από υποσημειώσεις που περιέχουν πληροφορίες σχετικές με τις διορθώσεις και τα συμπεράσματα που έχουν ενωματωθεί στο κείμενο. Ο προσεκτικός αναγνώστας αντιλαμβάνεται, βέβαια, αμέσως αν κάποια λέξη ή κάποια κατασκευή είναι αποτέλεσμα τροποποίησης που επέφερε στο κειρόγραφο κείμενο ένας εκδότης ή ένας φιλόλογος. Το κείμενο που έχει καταγράφει στο *Thesaurus Linguae Graecae* δεν κάνει αυτές τις διακρίσεις και ο χρήστης του δεν είναι σε θέση να διακρίνει αν έχει μπροστά του ένα κείμενο που μετέδωσε παραδόση ή μια από τις πολλές εικασίες. Οι καταγραφές που ο μελετητής εμπιστεύεται υπάρχει κινδύνος να είναι στρεβλωμένες από τον υποκειμενισμό του εκδότη. Αυτό δείχνουν, μεταξύ άλλων, δύο εκδόσεις των τελευταίων ετών ύρων του Σοφοκλή της *Bibliotheca Teubneriana* και στη σειρά των *Oxford Classical Texts* (*Loeb Classical Library*, κατά δεύτερο λόγο) αντίστοιχα, που επιμελήθηκαν Βρετανοί ελληνιστές. Για τα σημεία που του φαίνονται αμφιθίταιμα ή ενοχλητικά, ο χρήστης έχει, βέβαια, τη δυνατότητα να αναζητήσει τις πληροφορίες που δεν παρέκει το *Thesaurus Linguae Graecae* σε μια κριτική έκδοση. Θα έχει όμως πάντα το κουράγιο και το χρόνο να το κάνει;

Η καταγραφή κειμένων σε πληκτρολογικό υπολογιστή διευκολύνει το μελετητή και του παρέχει πρόσθετες δυνατότητες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί πρόσφατη ανακάλυψη ενός λατινικού κειμένου που παρουσιάστηκε τον Ιούλιο του 2002 στο Παπυρολογικό Συνέδριο της Βιέννης, στην Αυστρία.

Η φιλοσοφική βιβλιοθήκη που Βρέθηκε στο Herculaneum στα μέσα του

18ου αιώνα, είχε τη μορφή απανθράκωμένων παπύρων. Αναγκαστικά προγενέστερη του έπους 79 μ.Χ., όταν απομείωθηκε η έκρηκτη του Βεζούβιου, η βιβλιοθήκη αυτή είχε συγκροτηθεί περί τα μέσα του 1ου αιώνα π.Χ. και δεν φαίνεται να είχε εμπλουτιστεί αργότερα. Όλοι οι κύλινδροι που Βρέθηκαν ήταν στα ελληνικά, με πολύ απλίστερες εξαρτήσεις, όπως ο κύλινδρος με αριθμό 395, που αποτελούσαν πολύ μικρά σπαράγματα πάνω στα οποία διακρίνονται μερικά λατινικά γράμματα, σπανιότατα μια λέξη αλογκληρη ή σχεδόν ολόκληρη. Τα υπολείμματα αυτού του κυλινδρου, που είχε ξετυλιχθεί ή μάλλον διασπαρεί το 1805, είναι σπανιότερα μέσα σε 17 πλαΐσια. Η άθλια κατάσταση στην οποία βρισκόταν συνετέλεσε στο να αργήσει να εκδηλωθεί το ενδιαφέρον των ειδικών. Ύστερα από δύο δεκαετίες καρόνια υπομονετικής έρευνας στον νορβηγών Καθηγητή Knut Kleve κατέδειξε τον Ιούλιο του 2002 στο Συνέδριο Παπυρολογίας ότι πρόκειται για τα υπολείμματα κυλινδρου παπύρου που διαλαμβάνει το βιβλίο II του ποιήματος του Λουκρήτιου *De Rerum Natura*.

Η ωραιότατη ανακάλυψη του Knut Kleve έγινε δυνατή χάρη στο συνδυασμό της πληροφορικής με μια καινούργια φωτογραφική τεχνική. Αυτή η τεχνική βελτιώθηκε από μια

αμερικανική ομάδα του Πανεπιστημίου της Utah υπό τη διεύθυνση του καθηγητή S. Booras. Ο Knut Kleve δεν μπόρεσε να επωφέληθε αυτής της προδόσου. Ένας γάλλος ερευνητής, όμως, o Daniel Delattre, χρηματοποιεί αυτή την τεχνική, που λέγεται πολυφασματική (multispectral) για την έκδοση ενός ελληνικού κυλινδρου του Περί Μουσικής του ποιητή Φιλόδημου από τα Γάδαρα, επικύρευον φιλοσόφου και ιδιοκτήτη αυτής της βιβλιοθήκης, που πέθανε λίγο μετά τα μέσα του 1ου αιώνα μ.Χ. Οι εκδότες της συλλογής επιγραμμάτων του Ποσειδίπου της Πέλλας προσφέρουν στον αναγνώστα τους, μαζί με μια έγχρωμη αναπάραστα του κυλινδρου στις διαστάσεις του πρωτότυπου, ολοσέλιδες ασπρόμαυρες φωτογραφίες παρμένες σε υπέρυθρο φως και δύο CD-ROM με τις ίδιες εικόνες, που χάρη στην φωτακή τεχνική μπορούν να προβληθούν σε οθόνη πλεκτρονικού υπολογιστή σε εικοσαπλάσια μεγέθυνση. Τέλος, αξιοσημείωτα είναι τα ενδιαφέροντα αποτέλεσματα των ερευνών που γίνονται στην Ιταλία, στο Πανεπιστήμιο της Μπολόνια και στην εταιρεία Fotoscientifica της Πάρμα από τους Daniele Brogi και Chiara Paraggianni di Sazana σχετικά με την ανάγνωση των παλιμψήστων, αυτών των ξαναχροισμοποιη-

8. Αποψη του εσωτερικού της Villa Kerylos, όπου πραγματοποιήθηκε το Συμπόσιο «Κλασική παράδοση και νεωτερικότητα».

Ο καθηγητής Ελληνικών Κλασικών Σπουδών Jean Irigoin γεννήθηκε το 1920 στο Aix en Provence και πέθανε το 2006 στο Παρίσι. Διδότης στα πανεπιστήμια Paris X Nanterre, Sorbonne, στην École Pratique des Hautes Études και στο Collège de France. Υπήρξε μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας (Académie des Inscriptions et Belles Lettres) από το 1985, καθώς και πολλών ξένων ακαδημαϊκών, και διεβάζων επιστημονικού σωματείουν. Ασχολήθηκε ειδικότερα με τον Πίνδαρο και τον Βακχιλίδη. Αναγορεύτηκε επίτιμος διδάκτορας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Άκημός, ήταν αντεπιστέλλον

μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Μετέσχε ενεργά στην κίνηση «διὰ τη διάσωση των κλασικών αποδρόν» (Αρχαίων Ελληνικών και Λατινικών), της οποίας πυγέται η διαπρεπής ελληνιστρια Jacqueline de Romilly. Από τις πολλές εργασίες, μελέτες, άρθρα του κ.λπ. αναφέρουμε τις «*Tradition et critique des textes grecs*» και «*Les mètres de la lyrique chorale grecque*» (διό, διατρ.), τις μελέτες του για τον Πίνδαρο («*La lecture des textes de Pindare*») και τον Βακχιλίδη και τους τόμους με άρθρα και μελέτες: *Tradition et critique des textes grecs* και *La tradition des textes grecs*.

College de France, Jean Irigoin, το φθινόπωρο του 2002, στο Συμπόσιο με τίτλο «*Κλασική παράδοση και νεωτερικότητα*», που έλαβε χώρα στο Villa Kerylos, στο Beaulieu, στη Νότια Γαλλία. Δημοσιεύθηκε στα *Cahiers de la Villa Kerylos*. Copyright: Académie des Inscriptions et Belles Lettres / Eun Mélâ. 1. M. Ventris / J. Chadwick, «Evidence for Greek dialect in the Mycenaean archives», *Journal of Hellenic Studies* 73 (1953), σ. 84-103; οι ίδιοι, *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge 1973 (α' έκδ. 1956).

2. M.F. Smith, *Supplement to Diogenes of Oinoanda The Epicurean Inscription*, Bibliopolis, La Scuola di Epicuro, Napoli 1993. Μτφρ. στα γαλλικά των A. Etienne και D. O'Meara, *La philosophie épiqueurienne sur pierre. Les fragments de Diogène d'Oenoanda*, Fribourg-Paris 1996.

3. Posidippo di Pella (P. Mil. Vogl. VIII 309); G. Bastianini και C. Gallazzi με συνεργασία του C. Austin (επιμ.), Μιλάνο 2001.

4. Ba. επιλ. του ίδιου, «Découvertes récentes d'oeuvres latines inconnues (fin IIe-début IIIe s.), *Sacris eruditri* 38 (1998-1999), σ. 101-142.

The Preservation of Ancient Texts and Their Story

Evi Mela

The present research on the discovery, preservation, study and dissemination of ancient Greek texts is based on twentieth century data.

In 1953, the news that Michael Ventris and John Chadwick deciphered the script written on the clay tablets, successively discovered since 1900 in Knossos, Argolis, Mycenae, Tiryns and

Pylos, came like a bombshell among archaeologists, philologists and linguists and public opinion.

Thus, Ventris and Chadwick succeeded to refute the various theories on the existence of eight other dialects and proved that the so-called Linear B was the "Mycenaean", that is the first Greek dialect. The result of their finding was the first appearance of the Greek script to be antedated and to be placed many centuries earlier. The thousands of tablets, however, did not comprise texts of Greek literature, but mere inventories, that is accounting records. Unfortunately, only a small part of the ancient Greek literature has come down to us. For example, a meager 3% of the 1200 comedies and tragedies staged on the theaters of the fifth and fourth century BC has been preserved. The antique intact or ruined monuments—temples, stoas and theaters—have remained tangible and authentic as opposed to the works of ancient literature that have been bequeathed to us not in the original, but in copies. Many such copies, often dated over a thousand years after the death of their creators, have been discovered in monastic libraries of the medieval period. We know the seven out of the ninety tragedies of Aeschylus from their Byzantine copies, while the earlier complete testimony on Homer dates from the tenth century AD.

The discovery, preservation and study of the ancient Greek literature in the twentieth century has been both adventurous and impressive, considering, for example, either the papyri found in the Egyptian desert, which have preserved texts of the archaic, classical and Hellenistic Greece; or an Epicurean library discovered in the ancient Herculaneum under the volcanic material from the eruption of Vesuvius in 79 AD, which has progressively yielded its literary contents in fragments; or the two Greek philosophical treatises regenerated from the dried mud of Ai-Chanum in Afghanistan.

The new technologies in photography, such as the multispectral one, and information undoubtedly facilitate the reading and restoration of texts, either through the correction of mistakes slipped during the successive copying or through the deletion of possible word variations and content misunderstandings.

μενών χειρογράφων πάνω σε περγαμοντή, στα οποία δύο, καμιά φορά και τρία κείμενα έχουν γραφεί το ένα πάνω στο άλλο. Η ψηφιακή επεξεργασία πολυφασματικών εικόνων επιτρέπει τον αποκορύφωμα της επάνω γραφής –της πιο θεατής– από την πιο κάτω και ενδεχομένως και δεύτερη από την πιο κάτω γραφές. Υπάρχουν διάφορες αυτόματες μέθοδοι κατάταξης των χειρογράφων. Λόγω της σημασίας τους για την έκδοση κριτικών κειμένων, οι μέθοδοι αυτές αποτελούνται τα αντικείμενα μιας διεθνούς διάσκεψης στο Παρίσι το 1978 με θέμα: «Η κριτική των κειμένων και τα αυτοματοποιοί της» και μιας άλλης, πολύ πρόσφατης, το 1998, με θέμα «Οι νέοι οριζόντες της φιλολογίας, της έκδοσης, της κριτικής κειμένων, της επιστημονικής έκδοσης και πλεκτρονική μέσα πληροφορικής» (I novi orizonti della filologia, edocitica, critica testuale, editoria scientifica e mezzi informatici electronici). Επί είκοσι χρόνια, οι δύο κυριότερες μέθοδοι, η μία που βασίζεται στη στατιστική και την ανάλυση των δεδομένων και η άλλη του ταξινομικού τύπου, που καταλήγει σε δομές εξελίξιμες (δομές υπό τη μορφή «ενεγαλογικού δέντρου» με κλάδους, παρακλάδια και κλώνους), δεν είδαν να παρουσιάζονται πραγματικοί ανταγωνιστές.

Σημειώσεις

Το άρθρο είναι μετάφραση ομίλιας του γάλλου ακαδημαϊκού και καθηγητή του